

LIBRIS

We know
books

Andrei Pleșu (n. 1948) este scriitor, filozof, eseist, un reper al vieții publice și academice românești. Este director fondator al revistei *Dilema* (ulterior *Dilema veche*), fondator și președinte al Fundației Noua Europă. A debutat cu eseuri de filozofie, istorie și teorie a artei (*Călătorie în lumea formelor*, *Pitoresc și melancolie*). Fără a abandona discursul filozofic, l-a lărgit spre explorările teologice sau etice (*Minima moralia*, *Despre ingeri*, *Despre bucurie în Est și în Vest*), cu un extraordinar succes de public. Este o voce inconfundabilă a publicisticii, aplecându-se asupra unor subiecte actuale ale politicii, ale culturii sau ale vieții cotidiene. Dintre titlurile publicate recent amintim: *Despre frumusețea uitată a vieții*, *Față către față: Întâlniri și portrete*, *Parabolele lui Iisus: Adevărul ca poveste*, *Din vorbă-n vorbă: 23 de ani de întrebări și răspunsuri*, *Dialoguri de duminică* (împreună cu Gabriel Liiceanu).

Gabriel Liiceanu (n. 1942) este filozof, eseist și scriitor, personalitate civică și academică. *Jurnalul de la Păltiniș* este un bestseller al anilor '80, mijlocind întâlnirea cititorilor cu modelul cultural construit de Noica. *Apel către lichele*, *Tragicul*, *Cearta cu filozofia*, *Despre limită*, *Despre minciună*, *Despre ură*, *Despre seducție*, *Ușa interzisă*, *Declarație de iubire*, *Scrisori către fiul meu*, *Întâlnire cu un necunoscut*, *Nebunia de a gândi cu mintea ta*, *Isus al meu*, *Impudoare*, *Despre destin* (împreună cu Andrei Pleșu) sunt o parte dintre volumele publicate de-a lungul timpului la Editura Humanitas.

Horia-Roman Patapievici (n. 1957), fizician de formație, s-a impus pe scena culturală românească prin eseurile și analizele sale riguroase, erudite, de anvergură intelectuală enciclopedică (*Cerul văzut prin lentilă*, *Zbor în bătaia săgeții*, *Politice*, *Omul recent*, *De ce nu avem o piață a ideilor*, *Două eseuri despre paradis și o încheiere*, *Anii urii*). Alături de luările sale de poziție, de publicistică, de implicarea în studierea dosarelor Securității, de emisiunile de televiziune pe care le-a realizat, cărțile sale l-au plasat în centrul polemicilor culturale ale ultimilor ani, de pe poziția de critic lucid al modernității și postmodernității.

O IDEE ANDREI PLEȘU CARE NE GABRIEL LIICEANU SUCEȘTE HORIA-ROMAN PATAPIEVICI MINTILE

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Lidia Bodea
Coperta: Angela Rotaru
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
DTP: Radu Dobreci, Dan Dulgheru

Tipărit la Livco Design

© HUMANITAS, 2014, 2022

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Pleșu, Andrei
O idee care ne sucește mințile / Andrei Pleșu,
Gabriel Liiceanu, Horia-Roman Patapievici. –
București: Humanitas, 2022
ISBN 978-973-50-7522-4
I. Liiceanu, Gabriel
II. Patapievici, Horia-Roman
329.15

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021.408.83.50, fax 021.408.83.51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723.684.194

Cuvânt înainte	
<i>Noua cortină de fier a memoriei</i>	7
ANDREI PLEȘU	
A treia zi a comunismului?	13
GABRIEL LIICEANU	
O idee care ne-a sucit mințile	55
Gânduri despre comunism	71
HORIA-ROMAN PATAPIEVICI	
Memoria divizată. Reflecții asupra comunismului: efectele lui și defectele noastre	105

A treia zi a comunismului?¹

În primul rând, o explicație în legătură cu titlul anunțat al conferinței mele: *A treia zi a comunismului?* E rezultatul unei întâlniri pe care am avut-o în 1992 cu o cărțuție de 100 de pagini, a unui autor francez, antropolog și vechi membru al Partidului Comunist Francez. Numele lui este Emmanuel Terray, iar cartea purta titlul *Le troisième jour du communisme*, fără semnul întrebării. Ideea acelei cărți era că, așa cum Iisus a înviat a treia zi după ce a fost înmormântat, așa o să învie și comunismul, după ce în 1989 a primit o lovitură dură. Dl Terray dădea această veste ca pe o veste bună. La

1. Conferință susținută pe 10 iulie 2007 la Școală de Vară de la Sighet și publicată în Romulus Rusan (ed.), *Școala Memoriei 2007*, Centrul Internațional de Studii asupra Comunismului, Fundația Academia Civică, 2008, pp. 60–87. (Autorul își cere scuze pentru unele neglijențe stilistice rezultate din oralitatea textului.)

capătul lecturii, mi-am pus întrebarea cum arată biografia cuiva care în 1992 putea fi încă sedus de gândirea comunistă. Mi-am repus această întrebare în ultimele luni, când am constatat că există și în România o generație, printre ai cărei reprezentanți se găsesc simpatizanți ai marxismului, ba chiar ai comunismului. Cum se explică faptul că, la numai 17 ani după căderea regimului comunist, el recuperează ceva din seducția originară? Comunismul nu pare să fie compromis. Sunt foarte puțini oameni dispuși să spună cu voce tare: „am fost nazist în tinerețe”; însă oameni care să spună „am fost comunist în tinerețe, știu că s-au făcut greșeli, dar ideea rămâne încă foarte atrăgătoare” există. Printre tinerii pe care i-am întâlnit – unul e deja vedetă de televiziune – simpatia pentru comunism, cu punerea între paranteze a istoriei românești a comunismului, admisă ca fiind oarecum neplăcută, a ajuns să aibă un aer *trendy*. De unde vine asta?

O să vă spun mai întâi cum s-a produs „contaminarea” lui Emmanuel Terray, fiindcă e semnificativă, și după aceea o să ne gândim și la ce se întâmplă astăzi. Cum a început dl Terray? Biografia lui e tipică. Întâi, foarte de tânăr, s-a înfuriat. Ca să ajungi comunist, e musai să te înfurii, să debutezi într-o stare de iritare. E foarte ușor să faci asta, pentru că sunt foarte multe

lucruri iritante în jurul tău. În primul rând, părinții. Simți nevoia să te răfuiești cu ei, să te distanțezi de ei, să le pui o etichetă infamantă. Părinții sunt, în genere, enervanți. Ei sunt conservatori, burghezi, mic-burghezi, ipocriți, filistini, își pierd idealurile de tinerețe, sunt pisălogi și plicticoși. Dl Terray spune în cartea lui că s-a format în anii '50 și vorbește despre „chipul hidos” al Franței în anii '54-'62. Problema lui era atunci că Franța se angajase în acțiuni colonialiste în Algeria, Indochina, Tunisia, ceea ce i se părea inadmisibil. Intrarea lui în politică a început în momentul în care a participat pentru prima oară la o reuniune având ca temă amnistierea condamnaților politici malgași. De asemenea, s-a discutat despre salariile mici din Maroc.

Eu știu că asemenea idei pot obține adeziunea unor tineri din cauza generozității vârstei. Imediat ei vibrează când cineva suferă. Pe de altă parte, nu vă ascund că mi-e greu să îmi închipui cum, brusc, un tânăr de 19-20 de ani nu mai poate să doarmă din cauza salariilor mici din Maroc. Avem de-a face cu un tip de militantism abstract. Ai ideea că trebuie să faci ceva, să pui umărul la ceea ce se întâmplă. La acea idee misionară, oarecum livrescă, se adaugă și influența unor propagandiști versați care se apropie de marfa asta foarte fragedă a tinerilor,

îmbiindu-i: vino cu mine, am să te ajut să îmbunătățești lumea. Ce altceva poți dori și ce altă onoare poate fi mai mare decât să vrei să faci lumea mai bună și să ai șansa asta încă de foarte tânăr?

Pe urmă, intervin câteva lecturi. Autori mari, figuri importante. Emmanuel Terray ne povestește că a citit Malraux, în care se pot găsi propoziții de tipul următor: „Lagărele de muncă ale lui Stalin alterează demnitatea comunismului la fel de puțin cât alterează Inchiziția demnitatea creștinismului“. Pe urmă citește Troțki. Sper să nu luați ce vă spun acum ca pe o bibliografie! Există cărți de Troțki, de pildă *Istoria revoluției ruse* sau *Revoluția trădată*, despre care Terray spune: „Am găsit fraze care m-au tulburat, m-au umplut de pasiune“, de pildă: „Partidul are întotdeauna dreptate“ sau „Nu poți avea dreptate decât cu partidul și prin partid“. Eu unul găsesc curioasă, pentru un tânăr, această tendință de a delega adevărul către o instituție, către o instanță impersonală. Pe urmă, a citit cu aceeași încântare – *émervellement* este termenul din text – *Anti-Dühring* de Engels. Admit că textul acesta poate să fie o lectură foarte interesantă, dar să simți *émervellement* citind *Anti-Dühring* mi se pare o mică, prematură, perversiune.

E adevărat că Emmanuel Terray a dat des-
tul de devreme, prin '49-'50, și peste câteva in-

formații și lecturi neplăcute, care ar fi putut să-l deturneze. De exemplu, a aflat ce se întâmplă cu procesele măsluite în Uniunea Sovietică. Unii n-au aflat asta decât foarte târziu. Pe urmă a descoperit cazuri ciudate. Destinul Margaretei Buber Neumann, de pildă, nevasta unui lider comunist neamț care, ca să scape de Gestapo, a primit azil politic în Uniunea Sovietică și pe urmă, când au avut loc epurările din '37 în Uniunea Sovietică, a fost arestată, de data asta de comuniști, și a fost, în urma pactului Ribbentrop-Molotov, returnată Gestapoului. Cum comentează Emmanuel Terray în ultimă instanță acest destin? Zice: „M-au tulburat aceste informații, dar am admirat reacția comuniștilor francezi, pentru că, în mod înțelept, ei au avut curajul înfiorător – *affreux* în text – de a-l asuma“. Deci, ce faci când afli o nenorocire ca asta? „Devii curajos“, și anume, asumi, de dragul ideologiei, de dragul „victoriei finale“, un episod penibil, cum n-a făcut, de pildă, ca să dau un exemplu care să vă arate că se poate și altfel, Ignazio Silone, unul dintre fondatorii Partidului Comunist Italian, care, când a aflat ce se întâmplă în Rusia, a părăsit partidul.

Situația din „Franța hidoasă“ a anilor '50-'60 l-a determinat pe dl Terray să plece în Africa, unde a încercat să facă antropologie marxistă cu aplicare la societățile tribale. Abia în 1968 a

simțit o adiere proaspătă dinspre patrie și s-a întors acasă pentru a se bucura de entuziasmul baricadelor, de patosul reformator al momentului. A devenit maoist, adică a descoperit revoluția culturală care tocmai avea loc în China ca fiind un gest de o umanitate, de o perspectivă extraordinară. În '68, pe zidurile Parisului se scria „Mao = Tao“, adică o lozincă aproape mistică. Zice în '92 Terray: „Nu sunt dispus să discut despre revoluția culturală. Acolo s-au întâmplat lucruri extraordinare. E un mit. Iar miturile – spune el citându-l pe Georges Sorel –, miturile nu se contestă“. Nu poți să-l contești pe Mao. Poți să-l contești pe Dumnezeu. Dar pe Mao și revoluția culturală, nu. Acum, la bătrânețe, în '92, dl Terray se gândește totuși îndărăt și spune: recunosc că sunt unele chestii în marxism care nu mai țin. Și face o listă cu ce nu mai ține în ideologia sa preferată: de exemplu, pretenția marxismului să fie științific nu mai ține. Dar ce e el? „O filozofie a riscului, o filozofie a hazardului.“ De altfel, marxismul a avut mari conflicte cu știința secolului XX. Au fost momente când, din unghi marxist, au fost condamnate rând pe rând teoria relativității, mecanica cuantelor, cibernetica, psihanaliza, structuralismul, toate erau manifestări ale ideologiei burgheze și, ca atare, subminate de un furor ideologic „neștiințific“. Ce mai trebuie

reformat în marxism? Ei bine, el trebuie să recunoască faptul că nu reușește să explice *individul* uman, spune Terray, și că, deci, nu explică realitatea în mod integral. Când e vorba de economie, sociologie, istorie, politică, are ceva de spus. Când e vorba de moarte, suferință, iubire, sens, n-are ceva de spus, pentru că s-a concentrat pe jumătatea comunitară, jumătatea publică a omului. Marxismul trebuie, de asemenea, să-și asume un anumit eșec politic, spune Terray. Să fim realiști, zice el, noțiunea de partid însăși e o noțiune burgheză și în general ține de suprastructură, prin urmare, nu e ceva care poate fi determinant. Mai departe: trebuie relativizat determinismul economic și social, atenuată ideea rolului mesianic al proletariatului, demitizat conceptul de clasă socială și renunțat la anumite excese teoretice, cum ar fi unitatea și lupta contrariilor, conexiunea universală, cultul materiei, egalitarismul etc. Un fel de Marx îmbunătățit prin Althusser. Althusser spunea și el la sfârșit: realitatea e complicată, nu poate fi sistematizată cum o face Marx, realitatea e plurală, diferențele dintre oameni sunt reale. Totuși, ce rămâne, în acest caz, din marxism? Tot ce spune Terray că trebuie abandonat, relativizat, evacuat este nucleul însuși al filozofiei marxiste. Rămân, spune el, categoriile analizei economice și sociale. Ei, aici, acum, putem

avea la rândul nostru o reacție, pentru că deja Lenin se plânge la un moment dat că în scrierile lui Marx se găsesc foarte multe analize pertinente ale economiei capitaliste și foarte multe strategii de demolare a economiei capitaliste, adică a unui sistem greșit. Dar, spune Lenin, n-am găsit nimic care să mă ajute să fac economie socialistă, nici un sfat, nimic, doar câteva lozinci. Pe de altă parte, dacă marxismul e tare în partea economică, de ce tocmai asta n-a reușit în țările în care marxismul a fost ideologia dominantă? Pentru că, e clar, țările foste comuniste au trăit un amplu eșec economic. Emmanuel Terray încearcă o scăpare: e adevărat că muncitorii din Vest o duc mai bine decât muncitorii din Est, dar asta fiindcă au cerut, au organizat demonstrații, au luptat. Ca și cum cei din Est n-ar fi cerut nimic, și ar fi obținut altceva, prin luptă, decât o formă de pușcărie sau alta.

Așa arată biografia unui om care, în ceasul târziu, publică o carte plină de speranță pe ideea că, dacă se va reforma un pic, marxismul va rămâne o ideologie valabilă. Trebuie să vă spun că am avut plăcerea să-l întâlnesc pe dl Terray în 1992 la Berlin, la un institut de studii avansate, și am avut ocazia să vorbesc cu el. Era un om foarte simpatic. Era un francez foarte tipic. Stătea ore întregi cu un pahar de vin roșu în față, cu mai multe pahare de vin roșu

în față, și era delicios. Numai atunci când am început să mă manifest oarecum polemic față de cartea lui, proaspăt apărută atunci, a început să se înfurie și a terminat destul de agresiv, încât am simțit în ochii lui, de altfel foarte blânzi, ghilotina. Era o problemă de viață pentru el. Angajamentul lui de o viață trebuia să se justifice. Și foarte mulți dintre comuniștii aceleiași generații pe care îi mai întâlnim printre noi sunt oameni care au de justificat o biografie, un angajament care le-a marcat tinerețea. Ei trebuie să-și pună întrebarea acum la sfârșit: mi-am irosit viața? Am bătut câmpii? Să nu aibă nici un sens angajamentul meu de o viață? De regulă, omul e tentat să răspundă: nu, am unele justificări, știu de ce am făcut asta și, la urma urmei, oricâte neazuri au venit de pe urma marxismului și a comunismului, ideea rămâne bună.

Spuneam la început că angajamentul comunist începe devreme, ține de generozitatea vârstei tinere, care vrea să ajute, să se implice, să facă ceva. Dar, după părerea mea, ține și de o anumită structură interioară. La prima tinerețe, în mod normal, încep cu câteva întrebări naive, dar foarte grave. Orice tânăr, după capul meu, în evoluția lui firească, începe prin a se întreba care e sensul vieții, ce e cu iubirea, de ce suferă oamenii, de ce murim, ce e moartea, ce e sufletul.